

ŠE NEKAJ STEKLARN NA KRANJSKEM

DR. VLADO VALENCIČ

Proi del rokopisa z naslovom »Steklarni na notranjskem Javorniku« je bil objavljen že v Kroniki III/2 (1955). Drugi del rokopisa objavljamo tu, tretji del, »Steklarna v Zagorju«, pa je oddal pisec v objavo hrastniški steklarni (delo še ni izšlo).

Iz tu objavljenega rokopisa je lepo razvidno, kdaj so se razvile nekatere naše steklarne do te mere, da so pričele uporabljati v svojem proizvodjalnem postopku premog in paro, kdaj so se torej razvile iz manufaktur v tovarne.

Opozorimo naj na dejstvo, da je obdelal pisec s svojim tridelnim rokopisom vse steklarne na bivšem Kranjskem.

Uredništvo

STEKLARNE V LJUBLJANI IN OKOLICI

V Ljubljani je bila že v začetku XVI. stoletja steklarna, ki je delovala nekje znotraj mestnega obzidja. Njena lastnika sta bila Andrej Dolenik in lekarnar Zoan Francesco Catanio, za njima pa njuni dediči. Zdi se, da ta dva podjetnika nista imela dovolj kapitala, kajti denar sta si izposajala pri ljubljanskem velikem trgovcu in finančniku Volbenku Polžu (Posch), ki jima je dobavljal tudi pepeliko. Točnejši datum začetka proizvodnje ni znan, vemo le, da je v januarju 1528 tožil Volbenk Polž oba lastnika za plačilo terjatve na osnovi treh dolžnih pisem iz let 1526 in 1527 v skupnem znesku 335 dukatov. Dva meseca pozneje je hotel Polž pognati Dolenika in Catania celo na boben. Na razpravi je finančnik trdil, da sta se Catanio in Dolenik v nekem dolžnem pismu zavezala, dobaviti za 200 dukatov dobrih šip iz svoje steklarne. Dolžnika te obveznosti nista izvršila, ker je počila peč in je delo v steklarni počivalo. Po Polževi trditvi je steklarna zopet začela obratovati, zato je zahteval izpolnitev dogovorjene dobave. Dolenik in Catanio sta se dobavi izmikala. Med pravdo je Andrej Dolenik umrl, kmalu za njim pa še Catanio; na sodišču so se zglasili upniki in prijavili svoje terjatve. Iz poslovanja s steklarno je Vid Khisl, mestni sodnik, zahteval 90 dukatov za svinec, ki ga je iz Benetk dobavil na menico Doleniku in Cataniu skupaj s svojim družabnikom Janezom Weilhamerjem. Volbenk Polž je prijavil terjatev 346 dukatov za posojilo v gotovini in za vrbeni pepel, ki je gotovo služil za izdelovanje stekla, ter še posebej 19 dukatov 10 kr za pepel. Jurij Spennl je zahteval plačilo za 18 košev apna, ki se je najbrž tudi uporabljalo v

steklarni, kovač Matevž Strauss je imel terjatev za 4 železne cevi, ki jih je napravil za steklarno; steklar Anton je terjal 19 dukatov 40 šilingov, ki mu jih je Catanio ostal dolžan za plačo. Dolenikov bratranec Matevž Dolenik je terjal 6 dukatov zaslužka, Jakob Pozurell 27 reparjev za les, dobavljen steklarni, Simon Khokheriuniz 6 dukatov 36 kr za vrvi, Mihael Kumener 2 gld 36 kr za delo in Suanmaria (de Bonicelli) 900 strešnikov. Razni upniki so prijavili svoje terjatve iz drugih poslov in naslovov. Po sklepu sodišča so se morali iz Dolenikove in Catanijeve zapuščine plačati najprej zaslužki in mezde, nato bi prišli na vrsto še hči in vdova; steklarna s svojimi predpraviciami, ki sta jo oba toženca nedeljivo ustanovila in jo s posojili več tožiteljev spravila v obrat, je prišla na javno dražbo; iz izkupička so se najprej izplačali tisti, ki so delali pri steklarni za plačo, potem šele menice Vida Khisla in Janeza Weilhamerja ter drugih upnikov. Morebitni ostanek naj bi se razdelil: en del dobi Catanijeva vdova Jera, drugi del naj se uporabi za popolno ali sorazmerno kritje Dolenikovih upnikov. O Polževih zahtevah bo sodišče razpravljalo, ko bo rešen sodni spor med njim in Dolenikom ter Catanijem.¹

Leta 1541 sta na dražbi kupila steklarno za 305 dukatov trgovec in župan Vid Khisl in Janez Weilhamer, ki sta morda že prej imela svojo steklarno na Fužinah pod Ljubljano; to domnevamo iz naslednjega: ko je Volbenk Vitl iz Halla na Štajerskem dosegel l. 1534 privilegij, je prišlo do spora med njim ter Khislom in Weilhamerjem zaradi pepelike in surovin, katere je Vitl hotel uvažati iz Španije.²

Po smrti Vida Khisla je vodil steklarno sin Janez z materjo. Pri tem je že l. 1547 prišel navzkriž s steklarjem Antonom Markom, radgonskim meščanom, ker je le-temu zaplenil pepeliko, sklicujoč se na privilegij, ki mu ga je podelil vladar.³ Kakšen je bil ta privilegij, ni znano; šele dne 21. februarja 1572 mu je nadvojvoda Karel kot vladar Notranje Avstrije podelil izključno pravico za postavitev steklarne: brez pristanka Khisla ali njegovih dedičev se ni smela zgraditi nobena nova steklarna.⁴

*

V tem času je delovala izven ljubljanskega obzidja še druga steklarna, ki je stala ob Gradaščici v Trnovem (današnja

Eipprova ulica št. 27, 25 in 23) in jo omenjajo viri kot steklarstvo »pred nemškimi vrati onstran Gradaščice«. V začetku sedemdesetih let je bil njen lastnik Adam Moscon, od katerega jo je menda l. 1571 kupil Peter Andrian.⁵

Nekaj let sta, kot se zdi, obratovali obe steklarni vzporedno, dokler ni najbrž postala Andrianova steklarstvo Khislu nevarna. Zato mu jo je le-ta odvzel na podlagi svojega privilegija v maju 1581. Peter Andrian je vložil tožbo na deželno sodišče proti Janezu Khislu, češ da mu je z odtegnitvijo steklarne, ki jo je imel že osem let mirno v posesti, povzročil škodo v znesku 4000 dukatov. Khislov pooblaščenec Lenart Merharič je trditvi tožitelja, da mu je Khisl neupravičeno odvzel steklarstvo, ugovarjal, češ da bi moral Andrian svojo trditev dokazati.⁶ Kot vse kaže, so ostale lastninske razmere ljubljanske steklarne tudi vnaprej zapletene in nejasne, kajti l. 1601 je tožil Adam Moscon, nekdanji lastnik steklarne, Avgusta Kheberla, češ da je steklarstvo neupravičeno prodal. Do sodbe menda ni prišlo.⁷

Leta 1610 je bila druga steklarstvo, ta v Trnovem, prepisana na Urha Novaka, potem ko je že l. 1602 kupil steklarstvo in drugo premoženje protestanta Avgušтина Kheberleja, ki je moral iz verskih razlogov prodati svoje imetje in zapustiti deželo. Novaku, ki je za kupljeno premoženje ostal prodajalcu dolžan 2900 gld, je protireformacijska komisija prepovedala plačilo tega zneska.⁸

Pozneje je trnovska steklarstvo prešla v last lekarnarja Pavla Cirianija, ki je l. 1626 prosil cesarja za obnovitev Khislovega privilegija. Hotel je imeti privilegij celo še razširjen, tako da ne bi smel nihče v Ljubljani prodajati take steklenine, ki bi jo proizvajala njegova steklarstvo (izjema je bil le fini kristal). V svoji prošnji za privilegij se je Ciriani skliceval na težave, ki mu jih je povzročala konkurenca steklarne v Muranu. Za izdelovanje stekla je njegova steklarstvo uporabljala tudi sodo iz Alicante v Španiji, za katero so imeli privilegij benečanski steklarji. Ljubljanska »tovarna« je morala zato sodo vtihotapljati, kar je bilo združeno z velikim tveganjem. Če so ujeli Benečani ladjo, ki je tovorila sodo, so poslali tihotapce na galeje za dosmrtno veslače. Kot z banditi so ravnali s steklarji, ki so prišli na delo v ljubljansko steklarstvo, takrat navezано na benečanske steklarske delavce.⁹

Steklarstvo je ostala nekaj desetletij v rokah članov družine Ciriani; bila je med večjimi ljubljanskimi podjetji te dobe, saj ji je predpisalo mesto letno 20 gld davka. Cirianiji so bili obdavčeni z obrtnim davkom do l. 1653, ko je davčni znesek še dosegal višino 8 gld; potemtakem moremo domnevati, da je prenehala obratovati steklarstvo prav v navedenem letu.¹⁰

V drugi polovici XVII. stoletja je pričelo na Kranjskem češko steklo izpodrivati benečanskega. L. 1681 je prišel na svojem potovanju po Evropi v Ljubljano češki steklar Franc Kreylich. V Ljubljani se je zadržal eno leto; mojstrsko pravico si je pridobil šele po svoji vrnitvi na Češko; morda v Ljubljani sploh ni delal na svoje, marveč je bil le zaposlen v steklarstvu.¹¹

Zgradba trnovske steklarne je pozneje prešla v last rodbine Šimon, ki jo je imela do l. 1713, ko je tretjino zemljišča kupil mlinar v Koleziji Peter Tomec.¹² Vendar je morala steklarstvo v Trnovem že prej prenehati z obratovanjem, kajti Valvasor navaja, da je steklarstvo v Trnovem propadlo, torej v njegovem času gotovo ni več delala.¹³

*

Leta 1682 je postavil ljubljanski trgovec in mestni svetnik Štefan pl. Graffhaiden, po poreklu menda iz Štajerskega, steklarstvo na Rakovniku pri Ljubljani. Steklarja za svojo steklarstvo je dobil iz Benetk. Nekaj stekla so v resnici tudi izdelali, vendar je bil obrat kmalu po ustanovitvi opuščen.¹⁴

POD JATNO

Proti koncu XVIII. stoletja je bila postavljena steklarstvo pri Sv. Janezu na posestvu svibenskega gospostva. Tega je l. 1762 kupil Michelangelo Zois in ga l. 1770 izročil svojemu sinu duhovniku Michelangelu; po njegovi smrti pa je prešlo l. 1780 na brata Avgušтина.¹⁵ Zaselek na mestu, kjer je nekdanj steklarstvo, ima danes tri hiše in je ohranil naziv Glažuta, je pa del kraja Sv. Janez, ki leži ob vznožju hriba Jatna.

Hacquet je sicer izčrpno popisal drugo tedanjo steklarstvo na bivšem Kranjskem, ki je obratovala v javorniškem gozdu, steklarstvo v Glažuti pa je omenil le na kratko. O njej pravi, da leži v grapi, imenovani Vodic-Kladje, in da ne bo zaradi pomanjkanja lesa vzdržala več kot 12 let. Steklo, ki ga je izdelovala, je bilo v kemične na-

mene zelo uporabno; Hacquet pripominja, da sam uporablja le v tej steklarni izdelano steklenino. Ker je iz varčevalnih razlogov trošila manj pepelike, steklo sicer ni bilo tako prozorno, kisline pa so ga manj razjedale.¹⁶ Breckerfeld, ki steklarno tudi le omenja, pravi o njej, da leži na posestvu svibenjske gosposke, ki je last dedičev Michaela Zoisa, da je dana v najem in da izdekuje lepo steklo.¹⁷

Verjetno je steklarna nastala v začetku osemdesetih let XVIII. stoletja; seznam »tovarn« na Kranjskem iz l. 1776 je ne omenja, navaja pa steklarno pri Cerknici.¹⁸ Tudi v zapuščinskih spisih Michelangela Zoisa, ki je umrl 21. aprila 1780, se še ne citira, vendar ta okolnost ni odločilna, kajti obrat je mogel biti v lasti drugega podjetnika, ki je le izkoriščal graščinske gozdove za kurivo.¹⁹ Ker jo Hacquet opisuje v knjigi, izdani l. 1784, je morala biti steklarna ustanovljena pred tem letom. Njeno obratovanje je trajalo najbrž do srede devetdesetih let XVIII. stoletja, kajti Breckerfeldov seznam krajev, ki jo pozna, je bil sestavljen ali vsaj izpopolnjen v sredi devetdesetih let, kakor kažejo letnice k posameznim pripombam. Zato ne more biti točna Hlubekova trditev iz l. 1842, češ da je steklarna v grapi Vodice-Kladje, ki mu je bila znana verjetno le iz Hacqueta, zaradi pomanjkanja kuriva prenehala pred sedemdesetimi leti, kar bi bilo okoli l. 1770.²⁰

Glavne pogoje za ustanovitev steklarne na tem mestu so gotovo dali obsežni gozdovi na Jatni; tudi kremenjak je bil v bližini, kopali so ga na nekem hribu pri Vodichah.²¹

Ni dvoma, da so v steklarni uporabljali predvsem domačo pepeliko, ki so jo pripravljali v mnogih dolenjskih bukovich gozdovih.

Matične knjige svibenske župnije bi nam sicer mogle odgovoriti na vprašanje, kdaj je steklarna obratovala in bi nam mogle odkriti vsaj približno sliko o številu in poreklu zaposlenih steklarjev. Ker jih ni več, ostanejo ta vprašanja nepojasnjena.²²

Na kraju, kjer je steklarna stala, so mnogo pozneje našli pri prekopavanju zemlje steklene kepe, ki so obenem z nazivom Glazuta ostale do danes priče nekdanje industrijske delavnosti v tem kraju.

OB VZNOZJU GORJANCEV

Steklarna v Dolžu pod Gorjanci je bila ustanovljena l. 1837. Ustanovil jo je Janez Rückel, ki je imel skupaj s svojim bratrancom Janezom Friedrichom steklarno v Ojstrici pri Vranskem in je bil pred tem od l. 1815 dalje steklar pri Maksu Andriaju, steklarju v falskem okraju. V svoji prošnji guberniju za dovoljenje o postavitvi in obratovanju steklarne z dne 26. oktobra 1837 navaja, da je sklenil z gospostvom Ruperč vrh, ki je pripadalo tedaj mladoletnemu baronu Amandu pl. Schweigerju, pogodbo za popolno izsekanje lesa v gozdnem predelu Polom, Grebenc in Srednji vrh in za postavitev steklarne na graščinskem svetu. Omenil je tudi, da bo moral steklarno v Ojstrici, ki je obratovala pet let, zaradi pomanjkanja lesa opustiti.

Novomeška kresija, kamor je gubernij poslal Rücklovo prošnjo, je po zaslišanju

steklarja in obravnavi z gozdnimi upravičenci priporočila izdajo deželnega tovarniškega, ne pa navadnega tovarniškega dovoljenja, ker bo menda tovarna obratovala z znatnim kapitalom in v večjem obsegu. Rückel je namreč nameraval zaposliti v steklarni 8 steklarjev, 16 pomočnikov, 4 kurjače, 1 topilca in 16 drvarjev ter vložiti poleg znatnih vsot za poslopja še 16.000 gld kot obratno glavnicu. Gozdni upravičenci, podložniki gospostva, so imeli sicer pomisleke glede postavitve steklarne, toda njihove potrebe po lesu so bile zadostno krite z graščinskimi gozdovi. Župani vasi Brezovica, Orehek, Zajč vrh, Hrib in Sela, kjer so imeli podložni vaščani pravico do lesa, so izjavili, da ne odstopijo svojih pravic v gozdnih predelih Polom, Grebenc in Srednji vrh, ki so obsegali okrog 800 oralov, le vas Dolž ni ugovarjala. Ko je bilo vprašanje o preskrbi steklarne z drvni in o gozdnih pravicah vaščanov temeljito prereševano, je gubernij 23. decembra 1837 podelil Rücklu deželno dovoljenje za postavev in obratovanje steklarne.²³

Po pogodbi, sklenjeni z varuhi barona Schweigerja, se je Rückel zavezal, da bo letno posekal najmanj 600 kubičnih sežnjev lesa. Trajanje pogodbe je bilo odvisno od množine lesa; Rückel je cenil, da bo zadoštovala za 30—50 let, za krajšo dobo se mu postavitev steklarne ne bi izplačala. Cena je znašala 50 kr za kubični seženj. Na posekanem zemljišču so smeli tovarnar in njegovi delavci eno leto sejati žito in druge pridelke, potem bi se seč pogozdila. Za zemljišče, na katerem je stala steklarna in druga poslopja, ni podjetnik plačeval nobene odškodnine. V smislu posebne določbe v pogodbi je Rückel svoje pravice vknjižil na graščinskem posestvu.²⁴

Vendar je Rücklu primanjkoval kapital in obsežnejše tržišče, da bi mogel obratovati v zamišljenem obsegu. Začel se je zadolževati: trgovcu Globočniku v Novem mestu je dolgoval l. 1839 za prejeta posojila in blago ter za obresti 4400 gld, baronici Schweiger 2000 gld, Francu Schmidtu, trgovcu v Kozjem, dobavitelju pepelike, je dolgoval preko 2487 gld; v decembru 1840 je bila vknjižena nadzastavna pravica v korist Franca Schkrema za 345 gld s 5-odstotnimi obrestmi.²⁵

Te finančne težave so bile vzrok, da je Rückel s pogodbo z dne 4. marca 1841 odstopil svojo steklarno z vsemi pritisklinami in s pravicami do sečnje Jožefu Arltu, poslovdji trgovine s steklom Antona Langerja v Trstu. Novomeška kresija je pripo-

ročila, naj se izda Arltu deželno tovarniško dovoljenje, kar je gubernij s svojim dekretom z dne 19. junija 1841 tudi storil in istočasno razveljavil Rücklu izdano dovoljenje.²⁶

Jože Arlt je sklenil z varuhi barona Amanda Schweigerja dne 1. oktobra 1843, torej potem, ko je že dve leti obratoval, novo pogodbo, s katero je postal lastnik zemljišča štirih graščinskih podložnikov v skupni izmeri 4 oralov in 449 kvadratnih sežnjev, na katerem je bila zgrajena steklarna in pripadajoča poslopja. Dva orala zemljišča sta mu bila dana za pridelovanje raznih poljskih pridelkov. Arlt je bil upravičen, prenesti svoje pravice iz pogodbe na tretjo osebo brez poprejšnje odobritve lastnika, medtem ko se je moral Rückel tej pravici izrečno odreči. Svoje pravice iz pogodbe je tudi Arlt vknjižil na graščinskem posestvu.²⁷

Tudi Arltovo premoženjsko stanje ni bilo tako sijajno, kot bi to mogli misliti po podatkih v njegovi prošnji za tovarniško koncesijo ali po priporočilih okrajne gosposke v Ruperč vrhu. S pogodbo z dne 3. junija 1844 je Arlt prepustil svoji ženi Ivani, rojeni Palme, vse pravice iz pogodbe z graščinskim lastnikom in lastninsko pravico na pridobljenem zemljišču za kupno ceno 12.000 gld. Svoji ženi je Arlt izročil tudi vse orodje v steklarni in zalogo steklenih izdelkov, zavezal se je, da ji bo pri obratovanju steklarne pomagal, pridržal pa si je za čas svojega sodelovanja pravico do primerne deleža pri uspehu, za katerega se bosta zakonca še posebej sporazumela. Dovolil je, da se nepremičnine preknjižijo na ženino ime in pristal je na to, da se izvrši prevknjižba njegovih pravic v graščinskem gozdu. Pogodba torej vzbuja vtis, da je hotel Arlt svoje premoženje odtegniti posegu upnikov. Na to kaže tudi pogodba s tvrdko Jožef Skribe & Comp. iz Celja, ki ji je Arlt dolgoval 1200 gld; žena se je morala zavezati za plačilo tega dolga v enem letu, toda brez obresti, ker je steklarna prešla na njo, mož pa ni imel premoženja, kakor je bilo izrečno ugotovljeno v pogodbi.²⁸

Steklarna v Dolžu je imela eno peč s štirimi lonci.²⁹ Ker je bil pri enem loncu navadno zaposlen le en steklar z enim pomočnikom, je bilo število delavcev majhno; poleg steklarjev je tovarna zaposlovala še nekaj gozdnih delavcev in voznikov. Med uslužbenci steklarne je bil tudi en pepelar, kar kaže, da so pepeliko vsaj delno pripravljali sami. V krstnih, mrliških in poročnih registrih stopiške župnije, kamor je

spadala steklarna v Dolžu, zasledimo od leta 1839 do leta 1854, to je, v času njenega obstoja, 26 imen raznih steklarjev, ki so v tem razdobju delali v steklarni. Njihovi priimki so nemški, po poreklu so bili najbrž večinoma iz Češke, pri dveh je bil označen rojstni kraj na Štajerskem, le priimek enega (Ogrizek) je slovenski.

Za Arltov odnos do delavcev zvemo iz dveh primerov: nekoč je bil kaznovan, ker je slabo ravnal z delavci, drugič zopet je pretepel dva delavca, za kar je bil obsojen na plačilo globe v znesku 60 gld.³⁰

selju dala ime Glažuta. V tem času ni Auersperg imel nobene druge steklarne; dovoljenje za postavitev podobnega obrata v Kočah si je pridobil šele kasneje. Zaradi pomanjkanja virov in literature o steklarni v Glažuti je mogoče samo domnevati, da je postavil Auersperg obrat bodisi brez vsakega dovoljenja upravnih oblasti ali pa, da je tako dovoljenje izdala nižja upravna oblast, to je, okrožno glavarstvo v Novem mestu. Šele v spisih iz l. 1847/48 o izdaji dovoljenja za drugo steklarno v Kočah je omenjena tudi prva steklarna v Glažuti, ta-

Valvasorjeva Ljubljana: pogled na grad in Novi trg, posebno na lontovž

Podjetje ni uspevalo niti v Arltovih rokah; obratovati je prenehalo l. 1847. Steklarno je kupil Janez Globočnik, ki jo je dne 21. maja 1849 prodal baronu Amandu Schweigerju. Le-ta je prodal dne 12. marca 1850 svoja gospostva Ruperč vrh, Mehovo, Čretež in steklarno Juliju pl. Valmaginiju. Novi lastnik je dal dve leti pozneje steklarno v zakup za 50 let zasebniku Karlu Slanini in mlinarju Janezu Mitterdorferju iz Pürstlinga pri Freistadtu na Zgornjem Avstrijskem. Dne 20. julija 1852 sta prosila lastnika deželno namestništvo, naj jima podeli deželno tovarniško dovoljenje, kar se je tudi zgodilo.³¹

Ne vemo, kako je obratovala steklarna po Arltu. Krstne knjige stopiške župnije dokazujejo, da so tudi v teh letih živeli v Dolžu posamezni steklarji. Po poročilih trgovske in obrtne zbornice za l. 1852 steklarna takrat ni obratovala. Vemo le, da je obstajala do l. 1855, vendar je že eno leto prej dokončno ustavila delo.³²

V KOČEVSKIH GOZDOVIH

Sredi kočevskega gozda, na ozemlju občine Draga, je postavil l. 1840 knez Karel Auersperg steklarno, ki je najbližjemu na-

ko da nam je le ohranjenih nekaj podatkov iz njenega poslovanja.³³

Prva steklarna v Glažuti je imela dve peči z osmimi lonci, njen obseg je bil torej večji, kot je bil primer pri takih gozdnih steklarnah. Proizvodnja je znašala l. 1854 kar 4000 šokov steklenih plošč in 5000 šokov vzboklega stekla.³⁴ Še posebej moramo poudariti, da je obratoval tu tudi eden izmed prvih parnih strojev na ozemlju nekdanje Kranjske; imel je moč štirih konjskih sil in je služil kot pogon za brusilnico.³⁵ Steklarna v Glažuti je skrbela tudi za boljše izdelke, z brušenjem so namreč dajali steklenini lepši videz. Po statistiki iz l. 1856 je bila proizvodnja omejena le na vzboklo steklo, ki je šlo največ v tujino.³⁶

L. 1846 je imela steklarna skupaj preko 62.599 gld izdatkov, od tega za domače surovine in razni material 33.530 gld, za delavske mezde 15.187 gld, za orodje preko 415 gld, za žito, vino in razna živila (torej truck sistem?) preko 7501 gld in na vozne preko 5964 gld.³⁷

Kremenjak so verjetno kopali v bližini Novih lazov, kjer so ga zanesljivo pridobivali za poznejšo steklarno v Šalki vasi pri Kočevju.³⁸ Pepelarnice so bile v kočevskih

gozdovih zelo razširjene. Pepelika je bila tedaj v kranjskih steklarnah najbolj uporabljano topilno sredstvo; posluževala se ga je tudi steklarna v Glažuti, ki je zaposlovala lastne pepelarje.

Od l. 1840, ko naletimo v krstnih, mrliških in poročnih knjigah lokalije Grčarice, kamor je Glažuta spadala, prve vpise steklarjev, pa do l. 1855, zasledimo nad 40 raznih imen oseb, ki so imele poklic steklarjev, sedem izmed njih je bilo steklobrusilcev, dva sta označena kot izdelovalca steklenih plošč. Poleg teh zvemo še za imena posameznih topilcev, kurjačev, mizarjev, pepelarjev, uradnikov ter več steklovezalk, ki so skrbele za zavijanje in paketiranje steklenih izdelkov. Matične knjige omenjajo tudi tri obratovodje in enega blagajnika. Steklarsko delavstvo je bilo po veliki večini tujega porekla, priimki so nemški, le nekateri zvenijo češko, slovenski priimki so zelo redki (Govekar in Jugovar sta bila topilca, Govejšek in Schuscha, tudi Šuša ali Žuža sta bila steklarja, Obreza kurjač, Zupan obratovodja). Za deset steklarjev in drugih strokovnih delavcev v Glažuti je bilo mogoče ugotoviti, da so bili prej zaposleni v Cerknici, od koder so prišli delno v zadnjih letih obratovanja delno potem, ko je cerkniška steklarna prenehala. En steklar s češkim priimkom je prišel v Glažuto iz Dolža, drugi je bil rojen v Gornjem Limbušu na Sp. Štajerskem; verjetno je več steklarjev prišlo iz raznih spodnještajerskih steklarn, vendar matične knjige o tem ne dajejo popolne slike.

Steklarna v Glažuti je prenehala obratovati ali l. 1855 ali l. 1856; v matičnih registrih prenehajo namreč z l. 1855 vpisi steklarjev in drugih delavcev.

Na istem kraju je pozneje, l. 1870, postal knez Auersperg parno žago.³⁹

Obširni gozdovi, ki so bili le delno izkoriščeni, so napeljali lastnika, da je sklenil postaviti v kočevskih gozdovih še drugo steklarno.

*

Dne 30. septembra 1847 je knez Auersperg prosil gubernij za podelitev navadnega tovarniškega dovoljenja za postavitev steklarne na ozemlju katastralne občine Koče v fridrihštajnskih gozdovih, ki so obsegali 7000 oralov površine in so bili še neizkoriščeni.⁴⁰ Steklarna bi imela dve peči, ki bi bili stalno v obratu.

Dne 10. junija 1848 je sporočil gubernij novomeški kresiji, da podeljuje Auerspergu tovarniško dovoljenje za postavitev steklarne za dobo 20 let s pogojem, da bo

upošteval navodila glede varstva služnostnih pravic.

O obratovanju steklarne ni nobenih podatkov, tudi matične knjige župnije v Kočevski reki, kamor je spadala katastralna občina Koče, nimajo nobenih sledov o steklarjih.⁴¹ Zato je upravičena domneva, da steklarna v Kočah sploh ni začela s proizvodnjo; ni izključeno, da so bili pri tem odločilni dogodki v l. 1848.

DOVOLJENJE ZA STEKLARNO V ŠPITALIČU

Steklarno v Špitaliču je nameraval postaviti Janez Friedrich, ki je bil skupaj z Janezom Rücklom, nam že znanim steklarjem v Dolžu, lastnik steklarne v Ojstrici pri Vranskem. Ojstriški steklarni je zmanjkalo kuriva; zato bi jo bilo treba preložiti. Dne 16. junija 1840 je sklenil Friedrich z baronom Alojzijem Apfaltrernom pogodbo za 30-letno izkoriščanje gozdov špitališke graščine. V novi steklarni bi Friedrich zaposlil 31 oseb: 8 steklarjev, 8 pomočnikov, 1 topilca, 3 steklobrusače, 4 kurjače, 1 pisarja in 6 drvarjev; v podjetje bi investiral 3000 gld obratnega kapitala.⁴²

Gubernij je sicer izdal Friedrichu deželno tovarniško dovoljenje za steklarno v Špitaliču, vendar prosilec obrata ni postavil, čeprav si je moral skupaj s kriškim gospostvom mnogo prizadevati, da si je po več kot enoletnem postopku dovoljenje priboril.⁴³

STEKLARNA PRI KOČEVJU

Steklarna, ki se omenja kot steklarna v Šalki vasi, na Trati ali tudi Hutterhäuser v Kočevju je nastala v zvezi s kočevskim premogovnikom. L. 1849 so bile podeljene bratom Ranzinger rudarske pravice za kopanje premoga v Šalki vasi pri Kočevju. Steklarno so postavili na mestu, kjer stoje danes rudniške obratne delavnice, premog so pridobivali v sedanjem prvem odseku dnevnega kopa pod poslopjem materialnega skladišča, kjer so imeli raziskovalni jašek.⁴⁴

Okrajno glavarstvo v Kočevju je 4. maja 1850 predložilo deželnemu namestništvu v Ljubljani v rešitev prošnjo bratov Nikolaja, Antona in Franca Ranzingerja za dovoljenje, da postavijo steklarno na Trati; steklarna da bo obratovala s premogom. Šele dne 9. avgusta 1852 je dalo namestništvo dovoljenje za postavitev obrata. L. 1860 sta brata Nikolaj in Anton (Franc je istega leta umrl) sklenila družbeno pogodbo, s katero je bila steklarna vpisana dne 24. januarja 1860 v trgovinski register novome-

škega okrožnega sodišča kot družbena tvrdka »Brata Ranzinger, steklarna, glavni sedež na Trati pri Kočevju«. ⁴⁵

Steklarna je začela obratovati prej, kot je bilo izdano tovarniško dovoljenje — najbrž že l. 1850 ali vsaj 1851, kajti iz tega leta so prvi vpisi v matičnih knjigah kočevske župnije. Steklarna je imela eno peč z osmimi lonci; peč je obratovala zdržema. Proizvajala je navadno zeleno in vzboklo steklo ter navadno okensko steklo. Srednje-fino brušeno steklo je izdelovala le v manjših količinah, ker je morala brusilnica zaradi pomanjkanja stalne vodne sile obratovati na ročni pogon; izdelki te steklarne niso mogli konkurirati proizvodom štajerskih steklarn, ki so po večini uporabljale vodno silo.

V letih 1856—1860 je tovarna porabila povprečno 3000 stotov kremenjaka na leto, ki ga je dobivala iz krajev Mlaka in Handlerji, oddaljenih 4 ure od Šalke vasi. Pepelike je porabila povprečno 400 stotov, ki jo je deloma sama pripravljala iz ognjiščnega pepela, zbranega v sosednih vaseh, deloma jo je kupovala pri tamkajšnjih pepelarjih. Poleg pepelike je porabila tudi okoli 400 stotov sode in natrona, kar je kupovala v Trstu. Za peč in topilne lonce je porabila 100 stotov gline, ki jo je dobivala iz Sp. Avstrije. Poraba rjavega premoga iz lastnega kopa je znašala 16—18 stotov dnevno.

Investirani kapital je znašal 35.000 gld. V podjetju je bilo zaposlenih skupaj z rudarji okrog 50 oseb. Proizvodnja je znašala 15.000 šokov zelenega in belega vzboklega stekla in 1400 šokov šip v kosmati vrednosti 25.000 gld. Večji del belega vzboklega stekla je šel po cesti v Trst, odkoder so ga izvažali delno v Italijo, delno v Francijo, Grčijo itd., manjši del je odpadel na Palmano, Gorico, Istro, Ljubljano, Reko in Vojno krajino. ⁴⁶

Lastniki steklarne, ki so želeli svoj premogovnik intenzivneje izkoriščati, so imeli namen, da steklarne povečajo, vendar so jih pri tem ovirale pomanjkljive in slabe prometne zveze. Le-te so največ onemogočale uspešno konkurenco z drugimi izdelki.

Iz poznejšega časa ni posebnih statističnih podatkov o poslovanju kočevske steklarne; poročila Trgovske in obrtne zbornice so prinašala skupne podatke za obe kranjski steklarni, to v Kočevju in ono v Zagorju. Iz poročila za l. 1875 je razvidno toliko, da je bila kočevska steklarna opremljena s parnim strojem 4 KM; parni stroj je dajal pogonsko moč žagi, ki je delala

le za potrebe steklarne. Sodeč po skupnih statističnih podatkih za obe steklarni, se je moral v 70 letih povečati tudi obrat kočevske steklarne. Po poročilih Trgovske zbornice sta imeli steklarni l. 1875 sedem topilniških peči z 48 lonci, l. 1880 pa šest topilniških peči s 50 lonci. Zagorska steklarna je imela v 80 letih štiri peči, torej je verjetno, da je imela kočevska steklarna tri ali vsaj dve peči; po številu loncev je bilo najbrž razmerje za Kočevje manj ugodno in jih je prišlo na peč manj kot v Zagorju. Število delavstva je v navedenih dveh letih znašalo 227 in 222, proizvodnja v l. 1875 celo 168.800 šokov vzboklega stekla in steklenih plošč ter 10.140 q v vrednosti 113.044 gld v l. 1880. Kočevski steklarni je pripadla verjetno 1/5 delavstva (torej nekako 45 delavcev) in prav toliko proizvodnje (okoli 33.760 šokov in 2030 q). ⁴⁷ Steklarska kolonija v Kočevju je v zadnjem desetletju obratovanja štela okrog 200 oseb; na podlagi te številke smemo sklepati, da je bilo v steklarni zaposlenih vsaj 50 steklarskih delavcev; poleg steklarjev je podjetje zaposlovalo še nekaj rudarjev in nekvalificiranih delavcev. Tovarna je imela svojo šolo, ki je delovala, dokler je bil obrat v pogonu.

Matični registri kočevske župnije imajo od l. 1850 do leta, ko je steklarna prenehala z delom, okrog 70 imen raznih steklarjev, 8 imen kurjačev, 3 imena uradnikov v steklarni, 15 imen rudarjev, 12 dninarjev, 2 mizarjev, 2 strojnikov in drugih delavcev ter 1 pepelarja. ⁴⁸ Matične knjige navajajo tudi imena 4 trgovcev s steklom, ki so stanovali v steklarskih hišah, kar bi kazalo, da so nameščenci steklarne oskrbovali prodajo, verjetno v obliki krošnjarjenja. Naselbina, ki je tako nastala ob tovarni, je v matičnih knjigah dobila ime »Steklarna pri mestu Kočevju«.

Kot je bilo mogoče ugotoviti, je osem steklarjev prišlo v Kočevje iz Auerspergove steklarne v Glažuti, ne všteti bratov Ranzinger, ki so tudi delali v Glažuti, preden so se naselili v Kočevju. Nekateri steklarji so bili še prej v cerkniški steklarni. Podatki o poreklu steklarjev so pomanjkljivi, le za nekatere se iz matičnih registrov vidi, kje so bili rojeni. Med rojstnimi kraji naletimo na spodnještajerske kraje kot Hudi kot. Sv. Krištof pri Laškem in Rogatec; nekaj steklarjev je bilo tudi s Češkega, vendar jih je gotovo bilo največ iz Štajerskega, od koder so prišli tudi bratje Ranzingerji, saj so naselbino okrog steklarne imenovali štajersko kolonijo. ⁴⁹

L. 1886 je kupila Trboveljska premogokopna družba kočevski rudnik in steklarstvo od bratov Ranzingerjev za 400.000 gld. Nova lastnica ni nadaljevala z obratovanjem steklarne, ampak jo je opustila. Izselitev steklarske kolonije je povzročila padec prebivalstva, ki je naraslo od 1048 prebivalcev v l. 1869 kar na 1332 prebivalcev v l. 1880, potem pa padlo na 1169 prebivalcev v l. 1890. Seveda je padec delno tudi posledica splošnega izseljevanja, ki je tedaj že zajelo kočevski okraj, vendar je največji delež k temu nazadovanju prispevala opustitev steklarne.⁵⁰

OPOMBE

1 Vladislav Fabjančič, Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovce, denarstvenik in župan v začetku 16. stoletja. Kronika slov. mest 1959, str. 9 sl. — 2 Pavle Blaznik, Zemljiška gospostva v ljubljanski okolici, rokopis v MALj. — Arnold Luschin von Ebengreuth, Osterreichische Reichsgeschichte, Bamberg 1896, str. 483. — 3 Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, rokopis v MALj str. 169. — 4 DAS (Državni arhiv Slovenije), Vicedomski arhiv, fasc. 1/95. — S. Rutar, Carniolana aus dem Graf Coronini-Cronbergischem Archiv, MMK 1895, str. 153, kjer je objavljeno besedilo privilegija. Prim. še: L. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani. Ljubljana 1935, str. 87 sl. — O obsegu ozemlja, ki je spadalo pod vlado nadvojvode Karla, glej August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, III. del. Ljubljana 1875, str. 3. — 5 August Dimitz, Geschichtliches aus dem landesgerichtlichen Archive in Laibach. MHK 1865, str. 9. — Vladislav Fabjančič, Knjiga hiš, VIII. del: Trnovo. Cerkvena ulica 27. Rokopisna knjiga v Mestnem arhivu ljubljanskem. Steklarno Adama Moscona ima Fabjančič za nadaljevanje steklarne Andreja Dolenika in Zuana Francesca Catanija, kar pa se ne sklada z navedbami Petra Andriana v tožbi zoper Janeza Khisla, ki jo je objavil Dimitz. — 6 Dimitz, n. o. m. Prim. Müller, Glasfabriken in Laibach im XVI. Jahrhundert. Argo 1898, stolpec 21 sl. — 7 Mestni arhiv ljubljanski, Cod I/18, mestni sejni zapisnik za l. 1601, fo 40 in 42. — 8 Fabjančič, Knjiga hiš, n. o. m. — Müller, Die Zukunft der Stadt Laibach. Argo 1897, str. 28, opomba pod črto. — Dimitz, Historische Notizen aus den im Musealarchive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön. MHV 1862, str. 22. — 9 DAS, Vicedomski arhiv fasc. 1/95. — Müller, Glasfabriken in Laibach, n. o. m. — 10 MALj, Mag. acta, fasc. 2. — Cod XVII/37 a za l. 1655. — 11 Peter v. Radics, Der Glasschneider (Graveur) Franz Kreylich aus Steinschönan in Laibach (1681). LZtg 1901, št. 86. — 12 Fabjančič, Knjiga hiš, n. o. m. — Radics, n. o. m. — Vrhovnik, n. o. m. — 13 Valvasor, XI. knjiga, str. 707. — 14 Valvasor, XI. knjiga, str. 321. — Vladislav Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, II. knjiga, str. 642. — 15 DAS, Deželna deska, Hauptbuch VIII fo 73. — 16 Hacquet, Oryctographia Carniolica. Dritter Teil. Leipzig 1784, str. 179. Vodice—Kladje sta zaselka v katastralni občini Kal občine St. Janž v Dolenjskem, Kladje je od Glažute oddaljeno najmanj en kilometer. — 17 DAS, Breckerfeldovo gradivo za topografijo Kranjske. — 18 DAS, Deželno glavarstvo, fasc. littera C num. 1. vol. 2. — 19 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch N. III. str. 355 sl. — 20 Hlubek, Natürlicher Reichtum Krain's. Carniolia 1842, str. 189. — 21 Hlubek, n. o. m. — 22 Po prejetih informacijah so stare matične knjige svibenske župnije v zadnjih letih končale v papirnici. — 23 DAS, Gub. arhiv l. 1857/58 fasc. 32 ref. 207. O steklarni v Ojstrici prim. Schematismus des Herzogthums Steiermark für das Jahr 1859. — Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbeblatt je l. 1859 v svoji prilogi št. 45 prinesel oglas, da novo ustanovljena steklarstvo v Sentjanževi dolini (Johannesthal) v novomeškem okrožju proizvaja odlično vzboklo steklo, razno steklenino iz

krednega stekla, okenska stekla vseh dimenzij in zeleno steklo. To je bila steklarstvo v Dolžu ob Gorjancih, kajti tudi v nekaterih zemljiškoknjžnih listinah, ki se nanašajo na to steklarstvo (Instrumentenbuch) VI fo 134 sl.) — je rečeno, da stoji steklarstvo v Sentjanževi dolini. — 24 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch N. II. fo 434—437. Hauptbuch VII fo 355 pod tek. št. 49. — 25 DAS, Deželna deska, Hauptbuch VII fo 355, Instrumentenbuch N. V fo 201, VI fo 35 sl., 154 sl. — 26 DAS, Gub. arhiv l. 1841/42 fasc. 31 ref. 17. — 27 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch IX fo 92 sl. Hauptbuch VII pod št. 54. — 28 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch IX fo 92 sl. in X fo 128 sl. Hauptbuch VII, vknjižbe pod št. 54. — 29 Uebersichtstafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851—1855. Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. IV. Jg. III. Heft. — 30 DAS, Gub. arhiv l. 1843/44 fasc. 11 ref. 523. — 31 DAS, Namestniški arhiv, fasc. 21—2 (1852). — 32 Uebersichtstafeln zur Stat. d. österreich. Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851—1855. — Poročilo ljubljanske trgovske in obrtne zbornice za l. 1870, str. 90. — 33 DAS, Gub. arhiv l. 1847/48 fasc. 32 ref. 252. Po krstnem imenu lastnika so steklarstvo imenovali »Karlshütte«. Handbuch des Laibacher Gouvernements za l. 1842 do 1848 navaja kot kraj Auerspergovce steklarstvo Gotenico. — 34 Uebersichtstafeln zur Stat. der österreich. Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851—1855. — 35 Die Dampfmaschinen der österreich. Monarchie zu Ende des Verwaltungsjahres 1851. Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. I. Jg. III. Heft. Po podatkih te statistike je bil eden izmed pravnih strojev s štirimi konjskimi silami izdelan v Auerspergovi tovarni na Dvoru in je stal 3000 gold., najbolj verjetno je bil to parni stroj v Glažuti, ker sta obe podjetji pripadali istemu lastniku. — 36 Industrie-Statistik der österreich. Monarchie für das Jahr 1856, I. Heft, Glas und Glaswaaren. Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. VI. Jg. II. H. str. 45 sl. — 37 DAS, Gub. arhiv l. 1847/48 fasc. 32 ref. 252. — 38 Wilhelm Voss, Die Mineralien des Herzogthums Krain. MMK 1895, str. 159 sl. — 39 Poročilo ljubljanske trgovske in obrtne zbornice za l. 1870, str. 90 navaja, da je l. 1855 odpadla steklarstvo v Glažuti, medtem ko jo citirana industrijska statistika za l. 1856 še omenja. Krstne, mrljske in poročne registre sem uporabljal v prepisih, ki so na škofijskem ordinariatu. Dr. Jože Rus, Jedro kočevskega vprašanja. Kočevski zbornik 1959, str. 161. — Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfeier, str. 152 sl., navaja l. 1871 kot leto ustanovitve parne žage v Glažuti. V tej knjigi je kot leto ustanovitve steklarne omenjeno l. 1855, kar je pa seveda napačno. — 40 DAS, Gub. arhiv l. 1847/48 fasc. 32 ref. 252. — 41 Prepisi krstnih, mrljskih in poročnih registrov pri škofijskem ordinariatu — 42 DAS, Gub. arhiv l. 1841/42 fasc. 31 ref. 8. — 43 Rojstni, mrljski in poročni registri župnije Spitalič, katerih prepise pri škofijskem ordinariatu sem pregledal, nimajo o steklarjih nobenega sledu. Steklarno v Spitaliču omenja tudi še dr. Ivan Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Wien 1912, str. 559, in po njem jo navaja R. A. (Andrejka), Razvoj industrije in industrijske politike v naših deželah v prvi polovici 19. stoletja. Trgovski tovariši 1934, str. 151. — 44 Po podatkih rudnika Kočevje, ki mi jih je dala na uporabo rudniška uprava. Slika nekdanje steklarne je objavljena v Jubiläums-Festbuch, str. 137. Ing. W. Biskupski v svojem opisu kočevskega rudnika v Jubiläums-Festbuch, str. 161, pravi, da je bila kočevska steklarstvo prenesena iz Glažute, kar pa ni točno, kajti steklarstvo v Glažuti je prenehala l. 1855, kočevska pa je tedaj že nekaj let obratovala. — 45 Trgovski register okrožnega sodišča v Novem mestu, I. zvezek registra družbenih tvrdk Ges I/2. — Namestniški arhiv fasc. 21-4 (1850-6). — 46 Bericht der Handels- und Gewerbekammer für Krain 1857 bis incl. 1860, str. 59 sl. — Darstellung der Verhältnisse der Industrie, der Verkehrsmittel und des Handels während der Jahre 1856—1861, Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. X. Jg. II. Heft, str. 114. Prva leta je steklarstvo obratovalo le s štirimi ali petimi lonci, zato je bila tudi njena proizvodnja manjša, l. 1854 je znašala 2000 šokov steklenih plošč in 2500 šokov vzboklega stekla. Prim. Uebersichtstafeln zur Stat. der öster. Monarchie 1851—1855, n. o. m. str. 37 sl. in Industriestatistik für das Jahr 1856, n. o. m. str. 45 sl. — 47 Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach za l. 1875 str. 202, za l. 1880 str. 32. — 48 Krstni, mrljski in poročni registri kočevske župnije za l. 1850 do 1886 v prepisu pri škofijskem ordinariatu. — 49 Josef Obergföll, Die Stadt Gottschee. Deutscher Kalender für Krain 1898, str. 127. — 50 Obergföll, n. o. m. str. 126.

